

MŰHELY

Picatrix, IV. 1. Filozófiai jellegű traktátus
a világ rendjéről, a *sensus* – ‘felfogóképesség’, ‘értelem’
kifejezés értelmezéseiről¹

FRAZER-ÍMREGH MONIKA FORDÍTÁSA

Az ősi bölcsek egyetértettek abban,² hogy Isten öt dolgot helyezett és rendezett el fokozatok szerint, melyek közül a legnemesebbet tette a legmagasabbra, tudniillik az őanyagot (*materiam primam*) és az ősfomat (*formam primam*), ezek mindennek a forrásai. A második az érzékelés (*sensus*) és az értelem (*intellectus*); a harmadik a szellem (*spiritus*); a negyedik az egek természete (*natura caelorum*); az ötödik az elemek (*elementa*) és az elemekből álló dolgok (*elementata*). Az elsőt a saját égének legmagasabb körébe helyezte, melyben rajta kívül semmilyen más isten és semmilyen más úr nem tartózkodik, és úgy rendezte azt el, hogy abból a fény a többibe kiáramoljék. Az az erény a többihez illő tudást és nemes erényt [a saját] ereje által adta és árasztja (*manat*) nekik. Az érzékelést [felfogást] és az értelmet az alatta levő {első} körbe helyezte úgy, hogy az hasonlóképpen abból száll alá a fény révén. A számára megfelelő tudás és a nemes erény ugyanis abból áramlik erővel. Ezután az ez alatt levő körbe helyezte el a szellemet, mely hasonlóképpen az első fényből áramlik ki, és a neki megfelelő tudást és nemességet adta neki (tudniillik, melyek belőle magából és a föltte levőkből törnek elő). Ezután a természetet helyezte rendben a szellem alá, mely hasonlóképp az elsőből tör elő. A neki megfelelő nemesség ugyanabban az erőben keletkezik ugyanabból [az elsőből].

Nyilvánvaló tehát, hogy az ősfoma nemesebb és minden tekintetben finomabb az érzékelésnél, az érzékelés a szellemnél, a szellem a természetnél, a természet az elemeknél. S a fentieket mind a mennyiség hiánya szerint helyezte egyenként egymás fölé, mintha ezzel azt mondaná, hogy az első [az őanyag és ősfoma] független (*absoluta*), önmagában tiszta és minden sűrűségtől mentes (*depurata*), ám a második tartalmaz valamennyit a sűrűségből vagy anyagiságból (többet mint az [első]), de kevesebbet mint a harmadik, és így fokozatosan lefelé egészen az elemekig vagy

¹ A *Picatrix* keletkezéséről és irodalmáról ld. Frazer-Imregh Monika: „Marsilio Ficino *De vita coelitus comparanda*-ja és a *Picatrix*”, *Orpheus Noster*, XII. évf. 2020/1, Ókor és reneszánsz, 78–87. Tartalmát illetően ld. Frazer-Imregh Monika: „A *Picatrix* fejezeteinek tartalmi összefoglalója”, *Orpheus Noster*, XII. évf. 2020/1, Ókor és reneszánsz, 88–109.

² A fordítást a latin nyelvű verzióból készítettem a következő kiadás szövege alapján: David PINGREE: *Picatrix: the Latin version of the Ghāyat al-Hakīm*, London, University of London, 1986 (Studies of the Warburg Institute, 39), LXXX, 326 pp.; a szöveg maga: 174–178.

az elemekből álló dolgokig. És így van, hogy az első létező (*prima essentia*) jobban fénylik önmagában, s a többinek szüksége lévén az ő tisztaságára, mint szükséges céljukhoz fordulnak hozzá vissza, amint a fajok is visszamennek, tudniillik nemenként egymásnak alárendelve a legáltalánosabb nemre, mivel mindegyik a fölötté levőktől kapja nemeségét, s az erőt a lentebbieknek adja át.

Ezután az eget és a formákat teremtette meg, s a szellem egét a [másik] négy ég közepébe helyezte, melyek közül a felette levő kettő ragyogó és fényes, ezek az első létező és az értelem, a két lentebbi homályos és sötét, ezek a természet és az elemek. A szellem ege mint alájuk rendelt nem (*genus subalternum*) a neki megfelelő tudást és nemességet a felette levőktől fogadja be, és az alatta levőknek adja át. Végül ezt követően³ van az a szellem, mely a két fölötté levő eget meghódítja, és beragyogja azt azok fénye,⁴ s tudást és nemességet kap [tőlük]. Ez a szellem a lehető legmegformáltabb [a legszebb] (*maxime formatus est*), mert magasra tör, és ott tartózkodik, ahol született és keletkezett (*factus est et creatus*), és ahonnan bőséget (*fortunam*), jóságot és fényt kap; ezt a helyet paradicsomnak nevezik. A két lentebbit meghódító szellem homályos, nyomorúságos és szerencsétlen, s a legmélyebbre száll le, s olyan helyen tartózkodik, ahol fogoly, és nem lehet semmi nyugvása; ezt a helyet pokolnak nevezik. Másrészt ez hozta létre az állatok és növények szellemeit és a kézzelfogható testeket (*dura corpora*). Ezek ugyanis érzékelést és tudást nem kapnak az ősfomatól, s az ezeknek egyáltalán nem adott ilyeneket, mivel nem illett hozzájuk. Ezek pedig a két lenti eget hódítják meg (tudniillik a természetet és az elemeket), és a földön van a székhelyük, ahol tartózkodnak, maradnak és létrejöttek. Azonban minden fentebb említett dolog az isteni erő és erény jóvoltából tör elő.

*

Egy példa: a földön növő fák. Az ő kezdetük a gyökereik, végeik az ágaik, leveleik és a rajtuk termő gyümölcsök. Gyökereik növényi erejüket a föld nedveiből nyerik, ágaik viszont a levegőből vonják ki azt. Ezért amikor {bennük} a földies anyag az uralkodó a természetükben a levegő felett, gyökereik hosszabbak lesznek ágaiknál, viszont, ha a levegő uralkodik a föld felett, ágaik válnak hosszabbá gyökereiknél. Tehát (a fentiek megerősítéseként) láthatunk olyan fákat és egyéb földön növő növényeket, melyeknek a gyökere hosszabb az ágainál és viszont; sőt vannak olyan fák, amelyek gyökerei kiszáradnak, ágaik pedig nem és viszont. Azonkívül ugyanezt láthatjuk a madaraknál, amelyek minél inkább magukévá teszik a földies természetet, [annál] súlyosabban repülnek, és minél inkább a légies természethez válnak ha-

³ Itt a szellem alfajairól lesz szó, a felfelé és a lefelé törekvő szellemről. A *boc* tehát a *genus*-ra vonatkozik.

⁴ Itt a szövegben nyilvánvaló a szövegmódozás: *Demum secundum hoc est spiritus, qui duos superiores caelos vincit et illuminat, et ab eis lumen, scientiam et nobilitatem suscipit.* – Nyilvánvaló, hogy az eredetiben *illuminatur* volt, hiszen nem az alsóbbrendű szellem világítja meg a fölötté levő értelmet és az első létezőt.

⁵ A két lentebbi szférát (tehát a természetet és az elemeket) meghódító szellem.

sonlóvá, annál könnyedebben szállnak. S ugyanez [figyelhető meg] az embereknél, akik elemi természete minél finomabbá válik, s az anyagiságtól (*grossitiae*) minél inkább megtisztul, és még finomabb dolgokkal is táplálkoznak, annál finomabbá és szellemibbé, s a szellemi dolgok megértésére alkalmasabbá válnak. S viszont, a földies és sűrű elemekből álló emberek, akik még sűrű ételekkel is táplálkoznak, egyáltalán nem képesek a szellemi dolgok finomságaihoz közelíteni, hanem természetüktől fogva a vaskos és testi dolgok érzékeléséhez vannak hozzászokva. S ebből nyilvánvaló, hogy a rossz a testi dolgokból, a jó viszont a szellemből származik.

*

Az anyag viszont két részre oszlik, tudniillik szellemi és testi anyagra. A szellemi pedig az őanyag (*materia prima*), mely a fenti világ (*mundus altus*) és az őforma (*forma prima*), mely a szellemi őelem (*elementum primum spirituale*) – tudniillik az anyagtól mentes érzékelés, lélek, természet, elem és az első nem minden princípiuma – és az őegység (*unitas prima*), mely oszthatatlan marad, bármely egységről is van szó, mint a pont és hasonlók, s azok a dolgok, melyek időben oszthatatlanok, mint a [jelen] pillanat; a vonal kezdete, ami a pont. A testi anyag pedig az, amely elemekből áll, és összetett, mint az állatok, fák és hasonlók.

Továbbá az anyag lehet egyszerű és összetett. Egyszerű minden, ami az eget felett van, összetett viszont minden, ami az ég alatt létezik, és így a látás és a tapasztalás számára érzékelhető. És Empedoklés,⁶ a bölcs azt mondta, hogy minden anyag, amely az öt testi érzék révén felfogható, testi anyag;⁷ s ha ilyen, akkor mulandó és romlandó, mint elhelyezett és hely igénylő dolog. S minden olyan anyagot, melyet az öt testi érzék nem képes felfogni, egyszerű anyagnak nevezik, ez tiszta, szellemi, fényteli, magasrendű. És minden anyag, mely az öt érzék egyikével fogható fel, az az egyszerű, szellemi és az összetett, testi anyag között áll. Ezért a testi a testekhez tartozik és velük jár az idő és a szín változása révén, a szellemi a fényvel és a fenti szellemekkel marad meg, és a végtelenségig változatlan velük együtt. Te pedig, aki ebből a könyvből tanulni szándékozol, fontold meg, miként tudnád lelkedet a boldog szellemek szintjére és ismeretére visszavezetni; amit akkor fogsz megtenni, ha minden cselekedetedben a szellemi részt igyekszel követni – ezen ismeret által fogsz különbözni az állatoktól.

⁶ A latin szövegben itt *Bandaclis* áll, az arabban ugyanezen a helyen Empedoklés található. Ld. PINGREE: 175; Hellmut RITTER: *Gāyat al-ḥakīm wa aḥaqq al-natiğatāin bi-’l-taqdīm*. Leipzig/Berlin, Teubner, 1933 (Studien der Bibliothek Warburg, 12); német fordítással: Hellmut RITTER – Martin PLESSNER: *Picatrix: Das Ziel des Weisen von Pseudo-Mağriṭī*. Übersetzung aus dem Arabischen, London, University of London, 1962 (Studies of the Warburg Institute, 27), 300.

⁷ Itt a latin szövegből kirekesztettem két szót, melyek széljegyzetből kerülhettek a főszövegbe, ezek: *puri compisiti* – tehát a jegyzetelő csak emlékeztetőül írta oda, hogy a „tiszták”-ról és az „összetettek”-ről van szó. David Pingree kiadásában így szól a mondat: „*Et dixit Bandaclis sapiens, quod omnis materia, quae per quinque sensus corporeos percipitur, est materia corporalis puri compisiti; et quando huiusmodi est, corrumpitur et alteratur tamquam locatum indigens loco.*”

Mármost a bölcsek nem értenek egyet az értelem (*sensus*) tulajdonságait és felosztását illetően. Ezt a kifejezést ugyanis – a felfogóképességet vagy értelmet (*sensus vel intellectus*) – négy különböző módon fejtik ki. Ezek közül először a gondolkodás értelmében használják, melynek révén az ember az állatoktól külön válik, mint-hogy alkalmas a tudományok és a tanítók titkos művészetének⁸ befogadására (*ad recipiendum*), melyekhez észre (*sensus*) és megkülönböztetésre (*discretio*) van szükség, és ez a tulajdonság a feltétele a tudományok elsajátításának. S ez abból nyilvánvaló, hogy az Isten által a szívekbe öntött isteni fény az, ami által képessé válik majd a létezők látására és megértésére úgy, ahogyan vannak. S ez véleménye a vallásfilozófusok egy részének. S ezért mondotta Sesudalis (?),⁹ hogy az ember neve kétértelmű, ugyanis egyszerre vonatkozik az éles értelemmel megáldott és az értelem híján levő emberekre.

A második nézet. Az értelem (*sensus*) az érzékelés számára nyilvánvaló (*apparentibus ad sensum*) és közismert tudásban áll, mint a gyermekeknél,¹⁰ akik a természet titkait egyáltalán nem képesek felfogni. Hanem amihez szinte természettől fogva hozzáférnek, azt megértik, miként a számoknál, ahol felismerik, hogy kettő több mint egy, {és hogy két test nem lehet egyszerre ugyanazon a helyen,}¹¹ és hogy lehetetlen, hogy egy test ugyanabban az időben különböző helyeken tartózkodjon. És a vallásfilozófusok egy része [az elsőt] tagadva ezt a nézetet tartotta nyilvánvalónak.¹²

A harmadik nézet. Az értelem (*sensus*) az ókori bölcsek egy másik nézete szerint azokban a dolgokban áll, amiket a mindennapi élet tapasztalata igazol (*per experientiam longinquam comprobantur*). Azokat, akik híjával vannak ennek a tudásnak vagy értelemnek, méltán lehet agyalágyultnak, együgyűnek, vaknak és ostobának nevezni.

A negyedik nézet. Az értelem (*sensus*) mások szerint azon természetes ismeretekben (*cognitionibus naturalibus*) áll,¹³ melyek révén a mulandó földi dolgokat semmi-be véve az örökkévaló dolgok ismerhetőek meg. S amikor valakiben a fentiek megtalálhatóak, az ilyen embert értelmesnek (*sensatum*) nevezzük azért, mert az állati természetet felülmúlja és legyőzi, és a szellemi és örök dolgokhoz válik hasonlónak. És ez az a tulajdonság, melynek révén az ember különbözik az állatoktól.

⁸ Az arabban (és német fordításában) a „titkos művészet” helyén elméleti tanítás áll. Ld. RITTER – PLESSNER: 300.

⁹ Ez a mondat hiányzik az arab szövegből (és német fordításából), így nem lehet tudni, hogy kiről van szó.

¹⁰ A mondatszerkezet többszöri szétesése e hosszú mondatban egyrészt arra utal, hogy vagy a fordító tért el nagyon az arab eredetitől, vagy a másolásakor romlott sokat a szöveg. A hely valóban jelentősen eltér az arabtól.

¹¹ A kizárt tagmondat nem szerepel az arab verzióban (és német fordításában). Ld. RITTER – PLESSNER: 301.

¹² A szövegben szereplő *negantes* mellől hiányzik a *primam* (*banc opinionem negantes patere asserebant*). Azonban az arabban ott van a megfelelője (német fordítása: „Und diese Art meinen manche Religionsphilosophen, leugnen aber die erste Art.”). Ezért pótoltam, különben nem értelmes.

¹³ Ismét jelentős az eltérés az arabtól, ld. uott.

Így tehát a két korábbi természetes, a két későbbi tanulással és tudással szerezhető meg. Ezért mondta a bölcs: „Úgy látom, hogy az értelem (*sensus*) két részből áll, tudniillik természetes és szerzett.” A szerzettet viszont csak a természetes révén lehet kifejleszteni (*habere*), miként a nap fénye sem sokat használ, ha hiányzik a természetes látás.

Most az értelem (*sensus*) egy másik, magasabb felosztására térünk rá. A régi bölcsek viszont az értelmet hat részre osztották, melyeket pedig két kifejezésbe foglalhatunk, tudniillik az általános értelem (*sensus generalis*) és az egyetemes értelem (*sensus universalis*) kifejezéseibe – miként beszélünk természetes szellemről (*spiritus naturalis*) és egyetemes szellemről is (*spiritus universalis*).¹⁴ Ezek úgy vannak, hogy mindez három részre oszlik – tudniillik a testre, a természetes értelmekre (*sensus naturales*), és az egeket mozgató intelligenciák, azaz angyalok szellemeire. Közülük az első a leghitványabb helyet foglalja el a másik kettőhöz képest, a másodikat minden között a legnemesebbnek véljük, a harmadikról úgy ítéljük, hogy a kettő között van. Annak az oka pedig, hogy a másodikat nemesebbnek mondjuk, az, hogy mentes az anyagtól való bármiféle függéstől. Az elkülönült intelligenciák, vagyis a szférákat (*orbes*) mozgató angyalok pedig az említettek között vannak, mivel az egeket mozgatják, melyek mozgatásához a ható értelmek (*sensus agentes*) a saját hatásaikkal közreműködnek (*operantur*). Az általános értelem (*sensus generalis*), miként fentebb a felosztásoknál mondtuk, az anyagtól független forma, mivel amikor azt mondjuk: ‘ember’, azon az ember gondolkodó értelmét (*ratio hominis rationalis*) értjük, mely minden emberre jellemző, s mely a többi élőlénytől megkülönbözteti. És ezt nevezték általános értelemnek.

Az egyetemes értelmet (*sensus universalis*) azonban két szóban fejezik ki, melyek közül az egyik találób, mert azon az egész világegyetem nemét (*genus totius universi*) értjük. Aztán a *ratio*, melyet e név magyarázata révén értünk meg, az anyagtól és annak minden részétől távoli tulajdonságok neme, melyek természetüktől fogva mozognak és nem járulékosan. Ennek a nemnek a végső foka a ható értelem (*sensus agens*), mely az emberi szellemek és a magasabb tudományok számára van rendelve. És ez a nem a kezdet (*principium*) mindenben az első kezdet után (*post primum principium*); és az első kezdet mindennek a kezdete (*primum principium principians omnia*).

Azonban az egész következő {szándéka szerint} a kilencedik szféra, melynek húzásával (*raptu*) éjjel és nappal egyszer a többi szférával együtt minden oldalról körülveszi (?).¹⁵ Ezért ezt nagyságánál és befogadóképességénél fogva, mely minden egyéb testet magába foglal, a világegyetem testének nevezik. Azután ezen vé-

¹⁴ Az arabban (németben) itt az egyetemes értelemről és a világegyetem értelméről, valamint az egyetemes lélekről és a világegyetem lelkéről van szó. A latinra fordító nem ismerte jól ezt az újplatonikus tanítást. Az egész szöveg a terminológiában következtelenné és jobbára értelmetlenné válik ezen a szakaszon.

¹⁵ Nyilvánvaló *lacuna* vagy romlás a szövegben: a világegyetem körforgásáról van szó egyszer, másodszor pedig a mindent magába foglaló kilencedik szféráról, itt a két téma „egybecsúszott”.

lemény szerint a világegyetem értelme (*sensus universi*) az anyagtól mentes, minden részében azonos súlyú (*aequali pondere*) szubsztancia. Ő maga is mozgat, a mozgást igyekszik önmagához hasonlóná tenni. S az ő mozgása olyan volt, mint minden feltalálásának a kezdete (*principium omnium inventus*). S ezért a törvény alapítója¹⁶ így szólt: Isten először megteremtette az értelmet, mely isteni sugallatra befogadta a mozgást. Ám az általános szellemet (*spiritus generalis*) sok különböző néven nevezik, [...].¹⁷ S a világegyetem szelleme a világegyetem értelme. (*Et spiritus universi est sensus universi*.) Ezért minden tökéletes testetlen szubsztancia a mozgó/mozgató (*moventibus*) égitestekben halmozódik (*redundant*), [...].¹⁸ Mindennek a szelleme mindennek az értelméhez úgy viszonyul (*proportio se habet*), mint a mi szellemünk a ható/cselekvő értelemhez (*ad sensum agentem*). És a világegyetem szelleme vagy értelme a kezdet a természetes testek feltalálása körül (*est principium circa inventionem corporum naturalium*), és a feltalálás befogadásának foka mindenben az értelem fokát követi, és feltalálása azt [azt értelmet] utánozza. S már szó volt azokról a szabályokról, amelyek az értelemben találhatóak.¹⁹

Aristotelés azt mondta: az érzékelő szellem érzeteit az érzékelő fogadja be (*sensus sensibilis spiritus ex sensibili est receptus*). S ha valaki azt kérdezné, hogy mi módon ért a szellem, a válasz az, hogy az értelmi szellem (*spiritus rationalis*) az értelem fényével (*lumine sensus*) tesz különbséget, amikor valamit tudni óhajt, s amikor ezt a fényt befogadja, örül neki és felé fordul. S ennek a fényre minden érzékelhetőre kiterjed, ahogy nyilvánvaló az alvásban, ahol minden érzékelő szellem bágyadt és pihen [melyekre az értelmi szellemek támaszkodnak].²⁰ Ellene vethetné valaki: ki tudja, hogy a szellem ért-e valamit, miközben alszik? A válasz az, hogy megmarad belőle valami, miként a hóból is a tűzben, amikor kialszik. S a testtel való egysége miatt elpusztulhat, szemben egyes filozófusok véleményével.

És Empedoklés azt mondja, hogy az értelem (*sensus*) nem pusztulhat el, mivel egyszerű szubsztancia, s az egyszerű szubsztanciának nincsen sem neme, sem különbözősége, mivel nem szétválasztható. A meghatározás pedig csak a nem és a felosztások révén lehet teljes. Ezt is mondotta: az értelem (*sensus*) két részre oszlik, tudniillik az általános értelemre, mely mindent tartalmaz erényében, és fáradhatatlan (s önmaga mindent saját magában, saját szubsztanciájában, és olyan időben létezik, mely nem halad előre az egyedüli pillanat/jelen révén),²¹ a másik pedig nemes és emelkedett értelem, mely képes a megtisztulásra és az együttérzésre (*purificatur*

¹⁶ A törvény a Korán, alapítója Mohamed.

¹⁷ A szöveg annyira romlott, hogy értelmezhetetlen, a latinban ez áll: „*et quaelibet in responsione rei cuius existit nominata, et unaquaeque ipsarum est spiritus suo corpori proprie deputatus.*” Nyelvtanilag nincsen olyan nőnemű főnév a megelőző részben, amivel a „nominata” egyezne.

¹⁸ A szöveg annyira romlott, hogy értelmezhetetlen, a latinban ez áll: „*et hoc propter quietudinem sensus.*”

¹⁹ Ismétlem, hogy a fenti bekezdés olyan sok másolói vagy fordítói hibát tartalmaz, hogy szinte követhetetlen az eredeti szöveg értelme. A latinsága is annyira rozoga, hogy még a megfelelő szinonimát sem találja el, arányt (*proportio*) mond viszony (*relatio*) helyett stb.

²⁰ A latin itt is szétesett: „*in qua omni intellectu spiritus deputantur*”.

²¹ A zárójel széljegyzetből kerülhetett a főszövegbe – nincs állítmánya.

et condoletur), mely csak az emberi testben található meg. Az ő tisztasága révén tisztul meg, és az ő fájdalma révén vigasztalódik.²² S a fény az általános fény érzékelése.

*

A lélek az isteni intelligencia szelleme, melyet az isteni intelligencia teremtett, és bármely köztes dolog nélkül (*et absque aliquo medio*) a testbe helyezett, és elültette azt azokban a testekben, melyek a Nap fényét követik, mely attól van [ti. a fény a Naptól], ez sugaraival a testeket eléri. S a testek a Nap hatásai révén rendeződnek természetes formákba, s tőle származik az érzékenység, az ítélőképesség vagy gondolkodás, a képzelőerő, a nyugalom, az emlékezet és hasonlók.

S az ókori bölcsek egy része így határozta meg: a természet örök mozgás, minek révén a testi létezők tökéletesednek avagy kiteljesednek, és kibontják a bennük levő lehetőségeket.²³

²² Ez a mondat egy keresztény másoló széljegyzete lehetett, onnan kerülhetett a főszövegbe.

²³ Latinul nem ennyire világos, de ez lehetett az elferdített eredeti értelme: „*natura est motus durabilis, cum quo est perfectio sive complementum corporis agentis et potentia viva.*”